

رفاه شهروندی و مدیریت شهری

معصومه راز

کارشناس رشته راهنمایی و مشاوره، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن

Email:masomeh.raz1402@gmail.com

چکیده

از آنجا که رفاه شهروندی دارای نقشی اساسی در شکل‌گیری رضایتمندی اجتماعی و بستر سازی برای شکل‌دهی سرمایه اجتماعی در ساختار شهر بشمار می‌رود التفات به این امر اهمیتی اساسی در مدیریت ساختار شهری دارد. از سویی دیگر مدیریت شهری باید بر آن باشد تا با بهبود سطح رفاه شهروندان در ساختار شهری امکان بهره‌گیری متناسب از خدمات و تسهیلات رفاهی را در بستر عدالت اجتماعی فراهم کند. این امر می‌طلبد تا با نگاهی به اهداف مدیریت شهری به تبیین ملاحظات و معیارهایی پرداخت که این امر را ممکن می‌کند. در این گفتار نیز با بیان شاخصها و معیارهای رفاه اجتماعی به تبیین جایگاه مدیریت شهری خاصه در کلانشهرها در افزایش رفاه شهروندی می‌پردازد و راهکارهایی را برای تحقق این مهم یادآوری می‌کند.

کلمات کلیدی: رفاه شهروندان، مدیریت شهری، شهرداری

مقدمه

توسعه پایدار شهری را می توان بهبود کیفیت زندگی در ساختار شهری دانست که بهبود کیفیت زیست محیطی را نیز به همراه دارد. بر این اساس توسعه پایدار شهری، توسعه انسانی پایدار را نیز به همراه می آورد که به شکل گیری سرمایه اجتماعی و ایجاد عدالت اجتماعی مدد می رساند. مفهوم پایداری در توسعه، با بستر سازی برای افزایش رفاه شهروندی ممکن می گردد که بهبود زیرساختها و مسکن شهری و توزیع متناسب و عادلانه تسهیلات و خدمات شهری را به همراه دارد. بر این اساس رفاه شهروندی را می توان محور اصلی توسعه پایدار شهری دانست که افزایش امنیت انسانی و رضایتمندی اجتماعی را امکان می دهد.

رفاه اجتماعی

در باب ریشه شناسی، رفاه اجتماعی را می توان از ریشه *fare well* دانست که معانی خوب بودن و مناسب بودن را تداعی می کند (میجلی، ۱۳۷۸: ص ۴). «استیس» رفاه اجتماعی را واژگانی می داند که در گستره سه مفهوم تجلی می یابد که در بستر اول، واژه قراردادی رفاه اجتماعی، در تعریف دوم، توسعه اجتماعی و در تعریف سوم، طرح نوین جهانی را بیان می کند (زاهدی اصل، ۱۳۸۱: ص ۱۵). «گودین» نیز رفاه اجتماعی را در سطح ملی تا جهانی مورد نظر قرار می دهد که از ترکیب اندیشه های استیس و گودین، چهار الگوی رفاه اجتماعی حاصل می شود: «الگوی سنتی، الگوی برقراری عدالت اجتماعی، الگوی توسعه اجتماعی و الگوی جدید جهانی رفاه اجتماعی» (ماکارو، ۱۳۷۸: ص ۱۵). ذکر این نکته نیز اساسی به نظر می رسد که رفاه و تامین اجتماعی مهمترین پیش نیاز توسعه محسوب می شود که به علت قرار گیری در مفاهیم کالای عمومی، می بایست دولتها به ساماندهی و شکل دهی آن همت گمارند (نظام جامع رفاه و تامین اجتماعی، ۱۳۷۸: ص ۱۱). بر این اساس پرداختن به مضمون تامین و رفاه اجتماعی، خاصه در ساختار شهری از این لحاظ مهم می نماید که می توان رفاه اجتماعی را محور اصلی برنامه توسعه اقتصادی و اجتماعی دانست که در گستره وسیع میزانی برای سنجش و تمایز کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه به حساب می آید. فقدان رفاه اجتماعی و عدم گسترش کمی و کیفی تامین اجتماعی می تواند چالش گاه توسعه پایدار و ثبات سیاسی و اقتصادی، همبستگی اجتماعی و سلامت زیست محیطی به شمار آید. از این جهت که راهبردهای معطوف به رفاه اجتماعی امری موثر بر تمامی جنبه های سیاست گذاری نظام می باشد، التفات همزمان به مفاهیم «توسعه انسانی پایدار» و بهره گیری از «سرمایه اجتماعی» و مشارکت همگانی در مدیریت شهری امری اساسی به نظر می آید. بهینه سازی توزیع عادلانه درآمد، بیمه اجتماعی، حمایت های اجتماعی و خدمات درمانی، تامین شغلی و آسایش روانی از مفاهیم رفاه اجتماعی به حساب می آیند که در توسعه پایدار کاربستی بدیل می یابند، چنانچه «امنیت انسانی» از مهمترین مشخصه های رفاهی تلقی می شود، به نحوی که محور اصلی توسعه پایدار در قرن حاضر را امنیت انسانی تشکیل می دهد که بر اساس گزارش توسعه انسانی سازمان ملل در سالهای ۱۹۹۴ و ۱۹۹۸، جنبه های امنیت شغلی، امنیت از جهت درآمد، سلامت جسمی و روانی، زیست محیطی را نیز در بر می گیرد (گزارش توسعه انسانی سازمان ملل، ۱۹۹۴: ص ۴). بر این اساس رفاه اجتماعی مهمترین بخش مفاهیم توسعه پایدار را تشکیل می دهد که امکان تامین نیازهای انسان امروز بدون از بین بردن توانمندی نسلهای آینده برای دستیابی به آرزو و نیازهایشان را فراهم می کند (جدلی، ۱۳۷۷: ص ۲۶). این مهم در مدیریت ساختار شهری نقشی بدیل می یابد که امکان زندگی مطلوب و شایسته را برای شهروندان فراهم می کند و بر شاخصهای رفاه اجتماعی شهروندی تاکید می ورزد. مدیریت شهری باید این امکان را فراهم کند تا ضمن بهبود ساختار فضایی شهری و مسکن، ترمیم و بازسازی محیط زیست شهری، تلفیق و اختلاط کاربری های شهری و بهبود حمل و نقل و دسترسی، خدمات و تسهیلات شهری و افزایش کیفیت زندگی شهری از جدایی گزینی فضایی و مسکن جلوگیری بعمل آورد و راهکارهایی را برای افزایش رفاه شهروندی و رضایتمندی اجتماعی فراهم آورد که از اهداف اساسی توسعه پایدار در ساختار شهری بحساب می آید. التفات به ملاحظات اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی، کالبدی و زیست محیطی در روند طراحی پایدار شهری از این لحاظ مهم می نماید که تامین آسایش همگانی و رفاه شهروندی را شدنی می گرداند که بایستی در مدیت شهری مورد ارزیابی قرار گیرد.

مدیریت شهری

برای درک و فهم مفهوم مدیریت شهری شناسایی بخش های این ترکیب دارای اهمیت ویژه ای است. مدیریت را فراگرد به کارگیری موثر و کارآمد منابع انسانی و مادی بر مبنای یک نظام ارزشی پذیرفته شدن است که از طریق برنامه ریزی، سازمان

دهی، بسیج منابع و امکانات، هدایت و کنترل عملیات برای دستیابی به اهداف تعیین شده، صورت می‌گیرد. از طرفی عده ای شهر را پیچیده ترین مخلوق حال حاضر بشر می‌دانند که در آن انسان‌ها، ابزارهای دست ساز بشر، محیط زیست محیطی را ساخته است که ایجاد کننده کنش‌ها و واکنش‌های متعدد و چند جانبه است. به نحوی که انسان هم از آن اثر گرفته و هم بر آن اثر می‌گذارد. مطالعات دقیق تر این محیط با دید سیستمی و شناخت آثار کل بر جزء و جزئی بر کل نیز به نحوی ناقص بوده و محیط شهر از قواعد و قوانین غیر خطی پی‌روی می‌نماید. معیارهای شناسایی شهر از گونه‌های غیر خود به طور معمول، میزان جمعیت، شغل غالب مردم ساکن، وجود شهرداری و مواردی اینگونه بوده است. امروزه، شهرها از دو جنبه اهمیت یافته‌اند: یکی بعنوان مرکز تجمع گروه عظیمی از مردم، دیگری بعنوان عمده ترین بازیگر نقش اقتصادی، در کل اقتصاد ملی. از اینرو، باید به مسائل و مشکلات آنها، توجه بیشتر و دقیق تر کرد. زیرا، در حالی که برنامه ریزی دقیق و درست، سبب رشد اقتصادی، تثبیت سیاسی و افزایش مشارکت شهروندان در امور شهرها می‌گردد، شکست در حل مشکلات و مسائل شهری، سبب رکود اقتصادی، نارضایتی‌های اجتماعی و سیاسی، فقر، بیکاری و تخریب محیط زیست خواهد شد. ترکیب مدیریت و شهر مفهوم سازماندهی امور مربوط به برنامه ریزی، سازمان دهی، بسیج منابع و امکانات، هدایت و کنترل در محدوده شهر را تداعی می‌نماید. مفهومی که در کشور های مختلف به دلیل ساختار های سیاسی و رویکرد های اقتصادی، نهاد های متفاوتی را با الگو های متفاوتی در خود درگیر دارد.

استرن در سال ۱۹۹۳ طی مقاله ای در نشریه شهرها بیان می‌کند که اصول کلی برای فهم مدیریت شهری وجود ندارد و مفهوم اصلی این واژه بسیار گیج کننده است. مدیریت شهری با توجه به سلیقه‌ها، ادارک افراد و همچنین اقتضای سیاسی - اجتماعی زمانهای مختلف معانی متفاوت داشته است. چنانچه ما در زمان کنونی نیز این اختلاف معانی و مفهوم را کاملا شاهد هستیم. از نظر بانک جهانی مدیریت شهری یک فعالیت شبه تجاری برای دولت هاست. به عبارت دیگر مدیریت شهری یعنی اداره امور شهری و کارایی بیشتر برای استفاده از وام های بانک جهانی می‌باشد. بعضی اوقات مدیریت شهری بعنوان ابزاری برای اجرای سیاستگذاریهای شهری در نظر گرفته می‌شود که به مفهوم علم اداره جامعه می‌باشد. با این حال نقطه شروع مدیریت شهری به معنای نوین آن را بایستی در تحولات دهه ۸۰ و ۹۰ میلادی جست. در این زمان و پس از دوره رکود نسبی دهه ۸۰ مضامین و مفاهیم جدیدی در ارتباط با نقش و وظایف دولتها به وجود آمد و دولت رفاهی که در دهه ۷۰ ناکارآمدی خود را در مواجهه با رخدادهای جاری در زمینه‌های فنی و اجتماعی نشان داده بود جای خود را به دولت حداقلی داد و دولتهای محلی در پرتو مدیریت نوین دولتی به توانمندسازی بدل شدند. فرایند تمرکز زدایی نیز در تبدیل مدیریت شهری به یک فعالیت قدرتمند و دارای اختیارات قانونی سرعت بخشید.

اهمیت آسیب‌شناسی مدیریت شهری

موضوع آسیب‌شناسی در سال‌های اخیر بخش وسیعی از ادبیات شهرسازی را به خود اختصاص داده است. آسیب‌شناسی مدیریت شهری موضوعی جذاب برای برنامه‌ریزان شهری و منطقه‌ای محسوب می‌شود. بنابراین شهری دارای توسعه پایدار است که مدیران آن بتوانند به درستی مسائل و مشکلات مدیریتی را شناسایی و درک نمایند. وضعیت موجود را با آنچه که باید باشد مقایسه کنند و پس از تعیین انحرافها، اقدام به رفع آن نمایند.

اکنون با رشد زندگی شهرنشینی و سیل مهاجرت از روستاها به مراکز شهری مسائل و مشکلات اداره شهرها نیز بیشتر است. مسائل مدیریت شهری پیشین در امتزاج با مسائل تازه ناشی از رشد شهرنشینی به یک شرایط بغرنج منتهی شده است. مدیران شهرها باید به درستی نیازمندی‌های شهروندان را بشناسند و با بهبود مستمر فرایندهای اداره شهر، به این خواسته‌ها جامه عمل ببوشانند. چنین شیوه‌ای از مدیریت در خلاء رخ نمی‌دهد و تنها به دانش و شهود مدیران وابسته نیست بلکه نیازمند کاری نظام‌مند است.

منظور از فعالیت‌های نظام‌مند همان آسیب‌شناسی درست در زمینه مدیریت شهری است. اگر چنین نشود بی‌برنامگی و هرج و مرج در شهر حکفرما خواهد شد که تجربه و پیامدهای ناگوار آن بسیار است. نتیجه این بی‌برنامگی، گسترش شدید تبعیض اجتماعی، توزیع ناعادلانه ثروت، از بین رفتن محیط زیست، رشد زاغه‌نشینی و فقر، و مواردی از این قبیل می‌باشد. لذا لازم

است عوامل موثر بر آسیب‌شناسی مدیریت شهری شناسایی شوند. به ایت ترتیب می‌توان برنامه‌ریزی درستی در راستای توسعه پایدار در شهرهای مختلف کشور را تدوین نمود.

ابعاد آسیب‌شناسی مدیریت شهری

آسیب‌شناسی یکی از جامعترین مفاهیم در دهه‌های اخیر می‌باشد. این واژه در مفهوم گسترده آن به معنی شناخت مسائل اداره و بهره‌برداری صحیح و کارا از منابع مالی، نیروی انسانی و مواردی از این دست در سازمان است. برای دستیابی به الگوی مطلوب مدیریت شهری باید از امکانات فنی، ساختار و تشکیلات مناسب برای رفع نیاز نسل امروز و آینده بطور رضایت‌بخش بهره گرفت. این میسر نمی‌شود مگر در سایه شناخت درست وضعیت موجود و تعیین فاصله با ایده‌آل‌های هدف‌گذاری شده. برای آسیب‌شناسی مدیریت شهری باید به اصول زیر توجه کرد.

- نقش محوری شهروندان و نیازهای آنها
 - حفظ محیط زیست به عنوان جز لاینفک فرایند توسعه برای نسل‌های امروز و آینده
 - ریشه کن کردن فقر و کاهش تفاوت‌های طبقاتی
 - در نظر گرفتن شرایط ویژه هر شهر
 - مسئولیت مشترک و همکاری کلیه دولت‌ها و ملت‌ها
 - سیاست‌های جمعیتی مناسب
 - تغییر الگوهای تولید و مصرف غیرپایدار در جوامع شهری
 - انتقال فناوری و ارتقا دانش علمی جهان از طریق مبادلات و همکاری‌های بین‌المللی.
 - مشارکت کلیه مردم و تلاش دولت‌ها برای ترویج و ارتقا آگاهی عمومی
 - قانون‌گذاری و التزام عملی به قوانین وضع شده در زمینه مدیریت شهری
 - بسیج نیروهای بومی و جلب مشارکت آنها و حمایت از هویت و فرهنگ ایشان.
 - استفاده از خلاقیت و نوآوری برای حل مسائل شهری
- در سایه شناخت و عمل به چنین الزاماتی می‌توان انتظار داشت که مدیریت شهری به صورتی پیوسته بهبود پیدا کند. شهرهایی که از این صول پیروی می‌کنند در کوتاه‌مدت و بلندمدت رشد پایدار را تجربه خواهند کرد. تجربه زیسته شهروندان در چنین شهرهایی نشان می‌دهد که این همان رویای باستانی پیرامون دستیابی به آرمان شهری است که در جستجو بوده‌اند.

نتیجه‌گیری

مدیریت شهری باید تلاش کند تا به طراحی همگون با اقلیم، تقویت بنیانهای اجتماعی، حفاظت و ترمیم محیط زیست شهری امکان دهد و کیفیت زندگی در شهر را به میزان مطلوب برساند که تمامی معیارهای اقتصادی و فرهنگی را نیز در بر می‌گیرد. التفات به معماری و طراحی پایدار، جلوگیری از جدایی‌گزینی فضایی و جدایی‌گزینی مسکن و تامین نیازهای مادی و معنوی شهروندان همگام با احترام به حقوق و میراث نسل‌های آینده را اهداف خدماتی مدیریت شهری می‌دانند که بر سرمایه اجتماعی تاکید خاص دارد. التفات به اصول اساسی طراحی پایدار، طراحی انسانی و طراحی بر اساس چرخه حیات مهم می‌نماید که بهبود کیفیت زیست محیطی را ایجاد می‌کند و از این طریق افزایش رفاه عمومی شهروندی را بهمراه دارد. افزایش رفاه اجتماعی محور انسانی و اساسی در رویه مدیریت شهری قلمداد می‌شود که در بستر بهبود محیط زیست شهر، کیفیت مسکن و فضای شهری، امکان پراکنش متعادل و بهینه خدمات و تسهیلات شهری، ترمیم و بازسازی زیرساختهای شهری و تسهیل حمل و نقل و دسترسی به کاربری‌های شهری امکان بروز می‌یابد. توجه به تورم اقتصادی درون شهری و امکان دهی همگانی به بهره‌مندی از مسکن مطلوب شهری و ایجاد مکانهای فراغت شهری، ایجاد اشتغال و کار آفرینی و از بین بردن تضادهای طبقاتی همراه با اختلاط کاربری‌های شهری بایستی مورد مذاقه قرار گیرد.

منبع:

- ۱- شورای پژوهشی، (۱۳۷۸)، نظام جامع رفاه و تامین اجتماعی، تهران، موسسه عالی پژوهش تامین اجتماعی.
- ۲- ماکارو، دیوید، (۱۳۷۸)، رفاه اجتماعی ساختار و عملکرد، ترجمه محمد تقی جغتایی و فریده رحمتی، تهران، دانشگاه علوم بهزیستی.
- ۳- پناهی، بهرام، (۱۳۷۶)، اصول و مبانی نظام تامین اجتماعی، تهران، موسسه انتشارات سوره، حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی.
- ۴- زاهدی اصل، محمد، (۱۳۸۱)، مبانی رفاه اجتماعی، تهران، نشر دانشگاه علامه طباطبایی.
- ۵- زاهدی اصل، محمد، (۱۳۷۷)، مبانی مددکاری اجتماعی، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- ۶- گریفین، کیث و تری مک کنلی، (۱۳۷۵)، تحقق استراتژی توسعه انسانی، ترجمه غلام رضا خواجه پور، تهران، موسسه عالی پژوهش تامین اجتماعی.
- ۷- طالب، مهدی، (۱۳۵۸)، تامین اجتماعی، انتشارات آستان قدس رضوی.
- ۸- محسنی، منوچهر و صالحی پرویز، (۱۳۸۲)، رضایت اجتماعی در ایران، تهران، انتشارات آرون.
- ۹- مجموعه مقالات سمینار جامعه شناسی و توسعه، (۱۳۷۳)، چاپ اول، جلد دوم، تهران، سمت.
- ۱۰- نصری، عبدالله، (۱۳۶۱)، مبانی انسان شناسی در قرآن، تهران، بنیاد انتقال به تعلیم و تربیت اسلامی.
- ۱۱- کالن، گوردن، (۱۳۷۷)، گزیده منظر شهری، ترجمه منوچهر طیبیان، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- ۱۲- بحرینی، حسین، (۱۳۷۸)، تحلیل فضاهای شهری، چاپ دوم، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- ۱۳- لینچ، کوین، (۱۳۸۱)، سیمای شهر، ترجمه منوچهر مزینی، چاپ پنجم، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- ۱۴- اسکندری، علی اکبر (۱۳۷۰) "اداره امور شهرداریها"، تبریز، استانداری آذربایجان غربی.
- ۱۵- ایمانی جاجرمی، و حسین سعیدی (۱۳۷۴) "مدیریت شهری در ایران"، تهران، دفتر مطالعات برنامه ریزی شهری، وزارت کشور.
- ۱۶- بهرامی، پورهنگ (۱۳۶۹) "حسابداری شهرداری و مدیریت امور مالی شهرداریهای کشور"، تهران، مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- ۱۷- دوروسنی، ژول و جون بیسون (۱۳۷۰) "روش تفکر سیستمی" ترجمه امیر حسین جهانگللو، تهران، انتشارات پیشبرد و مفهوس.
- ۱۸- جایی، فرهنگ، (۱۳۷۳) معرکه جهان بینی ها، در خردورزی سیاسی و هویت ما ایرانیان، تهران، شرکت انتشارات احیاء کتاب.
- ۱۹- سلطانزاده، حسین، (۱۳۷۰) فضاهای شهری در بافتهای تاریخی ایران، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی.
- ۲۰- سعیدنیا، احمد (۱۳۸۳)، "کتاب سبز شهرداری ها: مدیریت شهری"، تهران، انتشارات سازمان شهرداریها و دهیاریهای کشور.
- ۲۱- فربودی، یوسف (۱۳۶۲)، "اداره امور شهرداریها"، تهران دانشکده علوم اداری و مدیریت بازرگانی دانشگاه تهران.
- ۲۲- قهاری، منوچهر (۱۳۶۴) "اداره امور شهر"، تهران، انتشارات رامین.
- ۲۳- کنوتس، کارل (۱۳۷۰)، "خود گردانی محلی در سوئد"، ترجمه قدیر معتقدی، فصلنامه آبادی، سال اول، شماره ۲۰.
- ۲۴- کورز، لوئیس آلفرد، (۱۳۷۸) نظریه های بنیادی جامعه شناسی، ترجمه فرهنگ ارشاد، تهران، نشر نی.
- ۲۵- گیدنز، آنتونی، (۱۳۷۹) جامعه شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشر نی.
- ۲۶- محمودی نژاد، هادی و علی اکبر تقوایی (۱۳۸۵) "توسعه پایدار شهری و رفاه اجتماعی شهروندی" تهران، نشریه جستارهای شهرسازی تابستان ۱۳۸۵.

- ۲۷- نیامی، علی (۱۳۴۸)، "مدیریت شهرداری"، تهران، اتحادیه شهرداریهای کشور.
- ۲۸- هاشمی، فضل‌الله (۱۳۷۱) "حقوق شهری و قوانین شهرداری"، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- ۲۹- هرسی، پاول و بلانچارد، کنت. ایچ (۱۳۷۱) "مدیریت رفتار سازمانی"، ترجمه قاسم کبیری، تهران، انتشارات جهاد دانشگاهی.
- ۳۰- هیکس، هربرت. جی و گوست (۱۳۷۴) "تئوریهای سازمان و مدیریت"، تهران، انتشارات اطلاعات.
- ۳۱- هیرید نیا، ابراهیم (۱۳۵۸)، "حکومت محلی و مدیریت شهرداری"، تهران، انتشارات اتحادیه شهرداریهای کشور.
- ۳۲- شیعه، اسماعیل، (۱۳۸۰)، مقدمه ای بر مبانی برنامه ریزی شهری، تهران، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
- ۳۳- استوتزل، ژان، (۱۳۶۳)، روان شناسی اجتماعی، ترجمه علیمحمد کاردان، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- ۳۴- امکچی، حمیده، (۱۳۸۳)، شهرهای میانی و نقش آنها در چهار چوب توسعه ملی، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- ۳۵- افروغ، عماد، (۱۳۷۷)، فضا و نابرابری اجتماعی، تهران، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس.
- ۳۶- توسعه محله ای چشم انداز توسعه پایدار شهری، (۱۳۸۳)، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران.
- ۳۷- همایش موازین توسعه و ضد توسعه فرهنگی اجتماعی شهر تهران، (۱۳۸۰) تهران، سازمان فرهنگی هنری شهرداری تهران.
- ۳۸- هاروی، دیوید، (۱۳۷۶)، عدالت اجتماعی و شهر، ترجمه فرخ حسامیان، تهران، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری.
- ۳۹- میجلی، جیمز، (۱۳۷۸)، رفاه اجتماعی در جهان، ترجمه محمد تقی جغتایی و فریده همتی، تهران، دانشگاه علوم بهزیستی.
- ۴۰- کهن، گوئن، (۱۳۷۶)، شاخص شناسی در توسعه پایدار، تهران، شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
- ۴۲- الیوت، جنیفر.آ.، (۱۳۷۸) مقدمه ای بر توسعه پایدار در کشورهای در حال توسعه، ترجمه عبدالرضا رکن الدین افتخاری و حسین رحیمی، تهران، موسسه توسعه روستایی ایران.
- ۴۳- سایث، آشوانی، (۱۳۷۵) راهبردهای توسعه و روستاییان فقیر، ترجمه بهنام شاهپوری، تهران، وزارت جهاد سازندگی، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی.
- ۴۴- شاخص های توسعه شهری مسکن، (۱۳۷۱) تهران، وزارت مسکن و شهرسازی.
- ۴۵- مارک هنری، پاول، (۱۳۷۴) فقر، پیشرفت و توسعه، ترجمه مسعود محمدی، تهران، موسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.